

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE BEY'AT

Doç. Dr. M. Ali KAPAR (*)

Hız. Peygamber, da'vet görevine başladığı ilk günden itibaren muhataplarına İslâm'ı bildirmiş, buna mukabil din ve millet ayırımı gözetmeden Müslüman olanlara kucak açmış, imkân nisbetinde onların bütün ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Ancak buna mukabil Müslüman olanların Müslümanlığını kabul etmiştir.

Rasûlullah'a gelerek Müslümanlığını açıklayan herkes Cenâb-ı Hakk'ın şu emrine kulak vermek zorundadır :

"Ey insanlar. Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden buyruk sahibi olanlara itaat edin. Eğer bir şeyde çekişirseniz, onun halini Allah'a ve Peygamber'e bırakın. Bu hayırlı ve netice itibariyle en güzeldir." (1).

Burada zikredilen ve her müslümanın itaat etmek zorunda kaldığı Hz. Peygamber'e, iki yönden itaat gereklidir :

1. Peygamber olması,
2. Müslümanların aynı zamanda idarecisi olması.

Hız. Peygamber döneminde bizzat kendisinin aldığı birkaç bey'at vardır. Bunlardan ilki Akabe biatlarıdır. İki kez vaki' olan Akabe biatları İslâm toplumu için önemli bir olaydır.

1. Birinci Akabe Biati

Nübüvvetin on birinci yılında meydana gelen Akabe biatı, zaman itibariyle onuncu yıla dayanmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in civar kabileleri İslâm'a daveti esnasında, Mekke'de davetine muhatap olan Medine'deki Hazrec kabilesinden Es'ad b. Zürâre başkanlığındaki altı kişilik grup, Rasûlullah'ın çağrısına kulak vermiş ve Müslüman olmuşlardır. Çünkü Medine'de beraber yaşamak zorunda kaldıkları Yahûdiler, Medine'nin diğer sakinleri olan Evs ve Hazrec kabilesi mensuplarına; **"Yakında bir Peygamber gönderilecek. Biz onunla beraber olup, Âd ve İrem'in öldürüldüğü gibi sizi öldüreceğiz"** diyorlardı. Yahûdilerin bu serzenişlerini hatırlar-

(*) S. Ü. İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Öğr. Üyesi.

(1) Nisâ 4: 59.

layan bu küçük Medineli grup, Rasûlullah'ın davetine icabet etmekte tereddüt etmemiş ve **"Biz Yahûdilerin önüne geçelim"** diyerek, hemen Rasûlullah'ı tasdik etmişlerdir (2).

Hz. Peygamber ile karşılaşan ve müslüman olan bu altı kişilik grup, Medine'ye döndükten sonra karşılaştıkları durum hakkında Medine halkına bilgi vermişler, böylece Medine Rasûlullah'ın varlığından habersiz kalmamıştır (3).

Ertesi yıl yani Nübüvvetin on birinci yılında Medine'den Hac maksadıyla gelen topluluk içindeki on iki kişi Akabe mevkiinde Hz. Peygamber'le buluşarak; **"Allah'a şirk koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını; öldürmemek, bûhtanda bulunmamak ve bilinen şeyde isyânda bulunmamak"** üzere bey'atlaştılar (4). Harp yapmak henüz emredilmediği için, bey'atta **"cihâd"** ifadesi yer almayan I. Akabe bey'atı **"Kadınların bey'atı"** olarak isimlendirilmektedir (5).

I. Akabe Biatı, yıllarca birbirlerine düşman iki kabîle haline gelen Evs ve Hazrec kabîlelerini birbirine kaynaştırmış, on iki kişilik grubun on'u Hazreçli, iki'si de Evs'ten meydana gelmişti. Bu arada Hz. Peygamber'in temsilciliğini yapan Mus'ab b. Umeyr de bu grupla beraber Medine'ye gitmiş, bir yıl boyunca da'vet görevini yerine getirmiştir.

2. İkinci Akabe Biatı

Nübüvvetin on üçüncü yılında Mus'ab b. Umeyr'in gayretiyle İslâmîyet'in yayıldığı Medine'de Evs ve Hazrec'ten yetmiş beş kişilik bir topluluk, Mekke'ye gelerek Hz. Peygamberle görüşmüştür.

Gecenin üçte biri geçtikten sonra Hz. Peygamber'le gizlice görüşen Medineli müslümanlar; **"Hz. Peygamber'i kendi kadınları ve çocuklarını korudukları gibi koruyacaklarına"** dair söz vermişlerdir (6). Bu vaatlere uymanın karşılığında Cennet olduğunu bildiren Hz. Peygamber'e, Medine ehli tereddüt etmeden bey'at etmişlerdir (7). Bu bey'atin harp üzere bey'at olduğu da rivayet edilir (8).

Henüz Hicret'ten önce iki defa bey'at alan Hz. Peygamber, Medine'de devletin kurulmasından sonra da bey'at almıştır. Bey'at konusuna bü-

(2) İbn Hişâm, es-Siretü'n-Nebeviyye, Mısır, 1936, II/71.

(3) İbn Hişâm, a.g.e., II/72 - 73.

(4) İbn Hişâm, II/75; Taberî, Târîh, II/356.

(5) İbn Hişâm, II/75.

(6) İbn Hişâm, III/84.

(7) Taberî, Târîh, II/364.

(8) Taberî, Târîh, II/368.

yük önem veren Hz. Peygamber; **"Bir kimse, herhangi bir kimseye bey'at etmeden ölecek olursa, onun ölümü dalâlet üzere bir ölümdür"** buyururken, herkesin kendisine bey'at ettiği bir idareci ve idarecisine herkesin bey'at ettiği bir toplum düzeninin kurulmasını istemiştir. Bilhassa Hz. Peygamber'e yapılan bey'atin önemine işaret eden Mevdûdi; **"Halkın üzerine bey'at ettiği el, Hz. Peygamber'in şahsını ifade eden el değil, Allah'ın elçisine ait bir el idi. Bu bey'at Peygamber aracılığı ile bizzat Allah'a yapılan bey'attır"** (9) diyor.

İkinci Akabe biatının önemli olan bir başka yönü de, bu bey'ata kadınların da katılmış olmasıdır. Yetmiş üç erkek, iki kadından müteşekkil olan İkinci Akabe mensuplarından iki kişilik kadın topluluğu Nesibe bint. Ka'b (Ümmü Ümâre) ve Esmâ bint Amr'dan oluşmakta idi (10). Ancak erkeklerle elleriyle bey'at eden Hz. Peygamber, kadınlara elini dokunmamış, onlardan sözlü olarak bey'at almıştır (11).

Rasûlullah İkinci Akabe biatıyla, Medineli Müslümanlarla o derece karşılıklı bey'atleşmiştir ki, artık hiçbir mes'ele aralarının açılmasına engel olamayacaktı. Çünkü, Medineli Müslümanların Rasûlullah'a; **"İleride Allah seni muzaffer kılacak olursa, sen yine kavmine dönüp onlarla beraber mi olacaksın?"** sorusuna Rasûlullah; **"Ben sizden, siz de bendensiniz. Sizin harp ettiğinizle ben harbedeceğim, sizin anlaşma yaptığınızla yine ben anlaşacağım"** (12) diyerek, istikbâle ait çok geniş kapsamlı ve muhtevalı bir akid ve bey'atte bulunmuş, gerçekten de Medine'ye hicreti müteâkip yapılan bütün işler sahabe ile Rasûlullah arasındaki istişare neticesinde yapılmıştır.

İkinci Akabe biatında Rasûlullah, Medineli Müslümanların Medine'deki icraatları itibariyle yetmiş üç erkek arasından on iki temsilci seçilmesini arzu etmiş ve bu on iki temsilciyi ashabı bizzat kendi aralarında seçmişler, Rasûlullah'ın seçimi sadece Nâkîbu'n-Nukaba' (Baştemsilci)-nin seçiminde olmuş ve Baştemsilci, oradaki Müslümanların itiraz etmeyecekleri ve daha önceki bey'atlerde de bulunan Es'ad b. Zürâre olmuştur (13).

Hz. Muhammed Medine'ye hicretin beşinci yılında bilhassa Müslümanlar için tehlikeli bir gün olan Hendek gününde ashabıyla bey'atlaşmıştır. Bugün Rasûlullah'ın ashabıyla sağ kaldıkça, Rasûlullah'a İslâmîyet

(9) Mevdûdi, Ebû'l-A'lâ, Tefhimü'l-Kur'ân, Çev. Heyet, İst., 1986 - 1988, V/383.

(10) İbn Hişâm, II/84.

(11) Buhârî, Tefsîru Sûre 60; İbn Hanbel, VI/454.

(12) İbn Hişâm, II/84.

(13) Bkz. İbn Hişâm, II/86 - 88.

ve cihâd üzere bey'atlaştığı gibi (14), Hicret üzere de bey'atlaşmış (15), özellikle ahabının güvenini ve sadâkatını sağlamıştır. Rasûlullah, Hendek günü ahabının hendek kazarken çektiği sıkıntıyı gördüğü zaman; **"Allah'ım, Muhacir ve Ensar'a ahiret yaşayışı ver, onları affet"** diye düâ etmiş, ahabı da; **"Biz Muhammed'e hayatta kaldığımız müddetçe cihâd etmek üzere bey'at ettik"** diyerek, mukabelede bulunmuşlardır (16).

3. Rıdvan Bey'atı

Bu bey'at Hicrî altıncı yılda Hudeybiye'de yapılmıştır. Hz. Peygamber bu yılda, uzun bir müddet ziyaret edemedikleri Kâbe'ye Umre ziyareti yapmak istemiş ve ahabından bin dört yüz kişi de bu ziyarete katılmıştır (17). Ancak Mekke müşriklerinin Müslümanları Mekke'ye sokmak istememeleleri üzerine silâhlı bir çarpışma olmasını arzu etmeyen Hz. Peygamber, Mekke'nin batısındaki Hudeybiye mıntikasına gitmiş ve orada uzlaşarak Umre imkânı aramıştır. Karşılıklı elçilerin teatisi başlangıçta fayda vermemiş, hattâ Hz. Peygamber'in elçisi Hıraş b. Ümeyye'nin devesini boğazlayıp kendisini öldürmek istemişler, ancak Ehâbiş kabîlesi ileri gelenleri buna engel olmuş, elçi Hıraş b. Ümeyye de Mekkelilerin elinden zor kurtulmuştur (18).

Daha sonra Hz. Peygamber, Umre dışında başka niyetlerinin olmadığını bildirmek maksadıyla, Umeyyeoğulları'ndan damadı Hz. Osman'ı tekrar bir daha elçi olarak göndermiştir. O esnada Mekke'ye hakim olan aile de Umeyyeoğulları'ndan idi. Ve liderleri Ebû Süfyan idi. Hz. Osman, Mekke'ye gidip Rasûlullah'ın talimatını bildirdiği zaman; **"Eğer sen Kâbe'yi tavaf etmek istersen tavaf et"** dediler. Fakat O'nun; **"Rasûlullah tavaf etmeden ben tavaf etmem"** demesi üzerine Kureyş tarafından hapsedildi. Ancak Rasûlullah'a; **"Osman b. Affan öldürüldü"** diye haber geldi (19).

Bu haber üzerine Rasûlullah orada hazır bulunan Müslümanları bey'ate da'vet etti. Semure ağacının altında yapılan bey'ate her bir sahabe iştirak etmiş ve ona bağlılıklarını göstermişlerdir (20).

(14) Buhârî, Cihâd 33, 34; Müslim, Cihâd 130.

(15) İbn Hanbel, III/429 - 431.

(16) İbn Hacer, el-Askalâni, Fethu'l-Bârî el-Mektebetü's-Selefiyye, VI/45 - 46, VII/392 - 393.

(17) Müslim, İmâret 67, 69; İbn Hişâm, III/322.

(18) İbn Hişâm, III/328.

(19) Taberî, Târih, II/632.

(20) Müslim, Cihâd 132; İbn Hişâm, III/330; Taberî, Târih, II/632.

Hz. Peygamber, henüz hayatı hakkında kesin bilgi alamadığı Hz. Osman için de bir elini diğer elinin üzerine koyarak veya elini eline vurarak bey'at almıştır (21).

Rasûlullah'ın Hudeybiye'de ashâbından aldığı bu bey'at hakkında değişik rivayetler bulunmaktadır. Neseî'de rivayet edilen bir hadiste; **"Sahabe'nin Rasûlullah'a Hudeybiye günü ölüm üzere biat ettikleri"** (22) zikredilirken, daha çok yapılan bu bey'atın kaçmamak ve buldukları yerden ayrılmamak üzere yapıldığı noktasındadır. Nitekim Hudeybiye'de bulunan Câbir b. Abdillâh; **"Rasûlullah'a ölüm üzere değil, kaçmamak üzere bey'at ettik"** (23) buyurmuş ve bey'atın ölüm üzere olmadığını beyan etmiştir.

Ancak yapılan bey'at ölüm üzere veya kaçmamak üzere yapılmış olsun, Sahabe bu bey'atle bir taraftan Rasûlullah'a sebat üzere bağlılığını bildirirken, bu bey'at Mekke müşrikleri nezdinde fevkâlâde tesir icrâ etmiştir. Çünkü günlerce uzlaşmaya yanaşmayan müşrikler, bu bey'atten sonra uzlaşmak üzere heyet göndermişlerdir (24). Ve sonunda Hz. Peygamber için son derece önemli olan Hudeybiye musalahası imzalanmıştır (25).

Genâb-ı Hak, yapılan bu Rıdvan bey'atini Kur'ân-ı Kerîm'inde, kendisine yapılan bey'at olarak değerlendirir ve şöyle buyurur:

"Ey Muhammed! Şüphesiz sana baş eğerek ellerini verenler, Allah'a baş eğip el vermiş sayılırlar. Allah'ın eli onların elinin üstündedir..." (26).

Yine Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın bu bey'atten hoşnut olduğunu beyan eder (27). Hz. Peygamber de bu bey'ate katılanların asla Cehennem'e girmeyeceklerini müjdeleyerek (28), bu bey'atın önemine işaret etmiştir.

4. Mekke'nin Fethi Günü Alınan Bey'at

Hz. Peygamber, Hicrî sekizinci yılda Mekke'yi fethedince Safâ tepe-

(21) İbn Hanbel, I/59; İbn Hişâm, III/330.

(22) Neseî, Bey'at 8; Ahmed Sıddık, "el-Bey'at" isimli eserinde bu bey'ati; "Hz. Osman'ın ölüm haberi üzerine alınmış askeri bir bey'at" olarak değerlendirdir.

(23) Müslim, İmâret 67, 68; İbn Hişâm, III/330; Taberî, Târîh, II/632.

(24) İbn Hişâm, III/331.

(25) İbn Hişâm, III/331 - 332.

(26) Feth 48: 10.

(27) Feth 48: 18.

(28) Buhârî, Meğazî 35; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe 163; Tirmizî, Menâkıb 57, 58.

sine oturarak; kadın - erkek, büyük - çocuk herkesi affederek (29), onlardan o gün imân, İslâm ve şehadet üzere bey'at almıştır (30).

Hz. Peygamber'in yanında Hz. Ömer de bulunmuş ve Rasûlullah adına o bey'at almıştır (31).

Taberî, önce erkeklerin Rasûlullah'a bey'at ettiklerini ve erkeklerin Rasûlullah'a itaat ve O'nu dinlemek üzere bey'at ettiklerini, bunun İslâm üzere bir bey'at olduğunu belirtir (32).

Mekke'nin Fethi günü, hicret üzere bey'at etmek için kardeşiyle gelen Müşâci b. Mes'ud'a, Fetihten sonra hicretin olmadığını bildiren Hz. Peygamber, onlardan **"İman, İslâm ve cihâd"** üzere bey'at almıştır (33).

Erkeklerden sonra kadınlardan da bey'at alan Hz. Peygamber; onlarla musafaha etmeden Hz. Ömer aracılığı ile, sözlü olarak; **"Allah'a şirk koşmamak, zina etmemek, bûhtanda bulunmamak, iftira etmemek ve bilinen bir konuda isyânda bulunmamak"** üzere bey'atlaşmıştır (34).

Hz. Peygamber, ashabıyla bu toplu bey'atlerin dışında, zaman zaman yeni ihtida olayları karşısında veya lüzumlu hallerde bey'atleştigiine şahid olmaktayız. Neseî'de zikredilen bir Hadis-i Şerif'te Ubâde b. Sâmîti şöyle rivayet eder:

"Biz Rasûlullah'a kolaylık ve zorlukta, hoşgördüğümüz veya görmediğimiz konularda, ehlimizle tartışmamaya ve münakaşa etmemeye, adaleti söyleyeceğimize, nerede olursak olalım halkın levmetmesinden korkmayacağımıza, onu hiçbir kimseye tercih etmeyeceğimize ve O'nu dinleyerek itaat etmek üzere bey'at ettik." (35).

Hz. Peygamber, kendi hayatında bilhassa yeni Müslüman olan kimse ile karşılaşınca, ondan bey'at almış ve onun kendisine her konuda itaatını sağlamıştır. İbn Şûmase el-Mehrî; **"Allah kalbime İslâm'ı lutfedince, Rasûlullah'a geldim. O'na, uzat elini sana bey'at edeyim, dedim ve O da elini uzattı..."** (36) buyurarak, Rasûlullah'ın bey'at için gelenleri kabul et-

(29) Taberî, Târîh, III/56 - 62.

(30) İbn Hanbel, III/415; IV/168.

(31) Taberî, Târîh, III/61; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II/252.

(32) Taberî, Târîh, III/61.

(33) İbn Hanbel, III/469; Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, es-Siretü'n-Nebeviyye, Dınişk, 1988, II/457.

(34) Taberî, Târîh, III/62; Süheylî, Ravdu'l-Unuf, IV/114.

(35) Neseî, Bey'at 4 - 5.

(36) Müslim, İmâret 192.

tiğini beyan eder. Yine Müzeyne kabîlesi, Rasûlullah'a İslâm üzere bey'at etmiş (37), Abdullah b. Ubey ve beraberindekiler, Rasûlullah'a gelerek İslâm üzere bey'atlerini bildirmişlerdir (38).

Rasûlullah, kendisine itaat ve dinlemek üzere bey'at için gelenlere; **"gücünüz nisbetinde"** ifadesini kullanmış ve onlardan; **"güçleri nisbetinde kendisine itaat edeceklerine ve O'nu dinleyeceklerine dair"** (39) bey'at almıştır.

Müslümanların birbirine nasihatını dinî bir vecibe kabul eden İslâmîyet, Peygamberi vasıtasıyla Sahabeden nasihat üzere bey'at almıştır. Cerir b. Abdillâh; **"Rasûlullah'a her Müslüman'a nasihat etmek üzere bey'at ettim"** (40) diyerek, bu görevin ehemmiyetine işaret etmiştir.

Beş vakit namaz, zekat, müşriklerden ayrılmak gibi dinî vecibeler üzere de ashabından bey'at alan Hz. Peygamber (41), yardımlaşmak ve cahiliyye âdetlerinden vazgeçmek üzere (42) bey'at almıştır. Zaman zaman cihâd üzere ashabından bey'at alan Rasûlullah (43), fevkâlâde durumlarda **"ölüm üzere"** dahi bey'at aldığı olmuştur (44).

Rasûlullah kadınların bey'atını Mümtehine suresinde emredildiği için almıştır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiç ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, başkasının çocuğunu sahiplenerek kocasına isnatta bulunmamak ve uygun olanı işlemede sana bey'at etmek üzere geldikleri zaman onları kabul et." (45).

Hz. Peygamber, bu âyet mucibince kadınlardan bey'at aldığı gibi, erkeklerden de aynı hükümler muvacehesinde bey'at almıştır (46). Hz. Muhammed'in kadınlardan aldığı bey'at, bilhassa cahiliyye adı verdiğimiz İslâm öncesi dönemde inanç ve içtimâî hayat itibarıyla İslâm tarafından

(37) Neseî, Tahâret 118; İbn Hanbel, III/434.

(38) Buhârî, Tefsîsu Sûre 3: 15.

(39) Buhârî, Ahkâm 43.

(40) Buhârî, İmân 42; Müslim, İmân 97, 98; Neseî, Bey'at 6, 17.

(41) Buhârî, Tevhîd 31; Neseî, Bey'at 17.

(42) Buhârî, Tefsîru Sûre 60: 3; Neseî, Bey'at 18.

(43) Buhârî, Cihâd 33, 34; Müslim, Cihâd 130.

(44) Neseî, Bey'at 8.

(45) Mümtehine 60: 12.

kabul edilmeyen hususlara karşı olmuş, her Müslüman kadının mutlaka Cahiliyye inanç, örf ve âdetlerinden uzak kalması istenmiştir.

Rasûlullah, kadınların bey'atını alırken onlarla erkekler gibi musafaha ederek değil, sözlü olarak almıştır (47). Hattâ Mekke'nin Fethi günü kadınların bey'atını alırken, Rasûlullah'ın yanında kızı Fatıma ile Abdulmuttalipoğullarının bazı kadınları da bulunmuştur. Dolayısıyla eli, nikâhli hanımları dışında hiçbir kadına dokunmamış, bey'at için kadın söz verdikten sonra; **"Git, senin bey'atını aldım"** demiştir (48). Hattâ kadınların musafaha etme konusundaki ısrarına rağmen, bu talebi kabul etmemiştir. Nitekim Rasûlullah'a bey'at için kadınlar toplandığı zaman Esmâ bint Yezîd'in Rasûlullah'a; **"Elini bizden mahrum etme"** demesi üzerine, Rasûlullah; **"Hayır, ben kadınlarla musafaha etmem"** buyurmuştur (49). Ancak bazı rivayetlerde kadınlarla bey'atlaşırken eline bez sararak onlardan bey'at aldığı da nakledilir (50). Taberî ise, Rasûlullah'ın kadınlardan iki türlü bey'at aldığını zikreder. Birincisi sözlü olarak, kadınlar ikrarda bulunurlardı, ikincisi ise, su dolu bir kabin içine elini koyar, bey'at edecek kadınlar da bu kabin içine ellerini sokarlardı (51).

Hz. Muhammed'in Peygamberliği boyunca, toplum içindeki statüsü hem bir idareci ve hem de Peygamber olması münasebetiyle çeşitli vesilelerle hem dinî, hem siyasî durum itibariyle ashabından bey'at almıştır. Dolayısıyla Hz. Muhammed, Allah tarafından vazifelendirildiği Peygamberliğini ve kendisine tabî olan ashabının idareciliğini üstlenmiş ve bu görevlerini de ashabının bey'atıyla te'yid etmiştir. Böylece Rasûlullah ashabının, Peygamber olması yönü ile Dini, idareci olması itibariyle de siyasî bir lideri olmuş ve bu sıfatla halk O'na bey'at etmiş, O da halkın bey'atını almıştır.

Hz. Peygamber'e yapılan bey'at konusunda M. Hamidullah şu yorumu getirir:

"Hz. Âdem yeryüzünde Allah'ın ilk halifesi olmuştur. Bütün Peygamberlerin kendi devirlerinde; İbrâhim, Davûd (A.S.) gibi "tek başına" veya "Mûsâ ve Harun" gibi birlikte Allah'ın halifesi olmuşlardır. Muhammed

(46) Elmalılı, M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İst., 1979, VII/4919.

(47) Buhârî, Tefsîru Sûre 60: 2; İbn Hanbel, II/213; Vâkidi el-Meğazî, Kahire, 1986, II/850.

(48) Müslim, İmâret 89; İbn Hanbel VI/114; 270.

(49) İbn Hanbel, VI/454.

(50) Vâkidi, el-Meğazî, II/850 - 851; Taberî, Târîh, III/62.

(51) Taberî, Târîh, III/62.

(A.S.) son peygamberdir. Ve O'nun usûlü; kendisini Allah'ın Rasûlü olarak tasdik edenlerden, "Sadâkat yemini" Bey'at istemek olmuştur. Birisini Allah'ın Rasûlü olarak tayin eden Allahû Teâlâ'dır. Fakat siyasi ve dini cemaat meydana getiren bu sadâkat ve itaat yeminidir. Burada bir devletin, bir hükümetin, bir reis tarafından idare edilen bir cemaatin temelinde bir nev'i ictimâî mukavele sözkonusudur." (52).

(52) Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, Terc. Salih Tuğ, İstanbul, 1980, II/932.